

บทที่ ๔

วิเคราะห์คุณค่าของภิกษุในพระพุทธศาสนาเถรวาท

การศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของภิกษุในพระพุทธศาสนาเถรวาท ผู้วิจัยได้แบ่งหัวข้อศึกษาเป็น ๔ หัวข้อ ได้แก่ คุณค่าแท้-เทียม คุณค่าในมิติของศีล คุณค่าในมิติของจิตใจ และคุณค่าในมิติของปัญญา ดังนี้

๔.๑ คุณค่าแท้ - คุณค่าเทียม

คุณค่าแท้และคุณค่าเทียม ผู้วิจัยได้แบ่งประเด็นศึกษาออกเป็น ๒ ประเด็น ได้แก่ คุณค่าแท้ และคุณค่าเทียม ดังนี้

๔.๑.๑ คุณค่าแท้

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงกำหนดเป้าหมายและวางแนวทางการปฏิบัติให้แก่เหล่าพระสาวกที่เรียกว่าภิกษุ ซึ่งเป็นสิ่งที่เรียกว่าคุณค่าแท้ดังนี้

๑) เป้าหมาย การเสด็จออกผนวชของพระพุทธเจ้าเป็นการออกผนวชเพื่อบรรลุพระโพธิญาณ เพื่อการตรัสรู้ เพื่อพระนิพพาน ดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสบอกแก่เหล่าปัญจวัคคีย์ว่า^๑ “ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเป็นอรหันต์ตรัสรู้เองโดยชอบ พวกเธอจงเงี้ยวโศตสดับ เราได้บรรลุมคธธรรมแล้ว จะสั่งสอน จะแสดงธรรม พวกเธอเมื่อปฏิบัติตามที่เราสั่งสอน ไม่นานนักก็จักทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์อันยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบ ต้องการด้วยปัญญอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบันนี้แน่แท้”

จากพุทธพจน์นี้แสดงให้เห็นว่า ในการออกบวชของภิกษุนั้น ผู้ที่ออกบวชมีเป้าหมายเพียงการบรรลุเป็นพระอรหันต์ และปฏิบัติให้ถึงที่สุดแห่งพรหมจรรย์ หรือเรียกอีกอย่างก็คือ การเข้าถึงซึ่งพระนิพพานดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า^๒

^๑ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒/๒๐.

เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน
เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ อาตมภาพนั้นน้อมจิตไปเพื่ออัสวักขญาณ รู้ชัด
ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ นี่ทุกข์สมุทัย นี่ทุกข์นิโรธ นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา นี้อาสวะ นี้อาสวสมุทัย นี้อาสวนิโรธ นี้อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้
ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่น เพื่อความเป็นอย่าง
นี้อีกต่อไป

๒) การปฏิบัติ ในการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุเป้าหมายนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงวาง
แนวทางของการปฏิบัติดังนี้^๒ กิเลสทั้งหลาย ที่สุด ๒ อย่างนี้ บรรพชิตไม่พึงเสพ กล่าวคือ
(๑) กามสุขัลลิกานุโยคในกามทั้งหลาย (การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุขในกามทั้งหลาย) เป็นธรรม
อันทราม เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุลฺลชน ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์
(๒) อตฺตกิลฺมณฺณญโยค (การประกอบด้วยความลำบากเดือดร้อนแก่ตน) เป็นทุกข์ ไม่ใช่ของพระ
อริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ กิเลสทั้งหลาย มัชฌิมาปฏิปทาไม่เอียงเข้าใกล้ที่สุด ๒ อย่างนั้น
ตถาคตได้ตรัสรู้อันเป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักขุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้
ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระนิพพาน มัชฌิมาปฏิปทา [ทางสายกลาง] มัชฌิมาปฏิปทานั้น
ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แหละ คือ (๑) สัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) (๒) สัมมาสังกัปปะ (คำริ
ชอบ) (๓) สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) (๔) สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) (๕) สัมมาอาชีวะ
(เลี้ยงชีพชอบ) (๖) สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) (๗) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) (๘) สัมมาสมาธิ
(ตั้งจิตมั่นชอบ) กิเลสทั้งหลาย นี้คือมัชฌิมาปฏิปทานั้น ที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว อันเป็นปฏิปทา
ก่อให้เกิดจักขุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้เพื่อพระ
นิพพาน

จากเป้าหมายและแนวทางของการปฏิบัติที่พระพุทธองค์ทรงวางไว้ แสดงให้เห็นคุณค่า
แท้ของการเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาเถรวาทว่า ไม่ว่าใครเมื่อเข้ามาอุปสมบทเป็นภิกษุใน
พระพุทธศาสนาแล้ว สิ่งที่จะได้รับนั้นก็คือ การบรรลุเป็นพระอรหันต์ ไม่มีกิเลส สมบูรณ์ด้วย
พรหมจรรย์ เข้าถึงซึ่งพระนิพพาน อันคือความสุขที่เป็นนิรันดร์

^๒ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๓๖/๔๗๖.

^๓ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๐.

๔.๑.๒ คุณค่าเทียม

เมื่อภิกษุได้ปฏิบัติตนตามหลังที่พระพุทธองค์ทรงวางไว้ จึงได้ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติถูกต้อง และปฏิบัติสมควร ภิกษุนั้นเป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี และเป็นเนืองนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก^๔ และไม่ว่าผู้ใดเมื่อบวชเป็นภิกษุย่อมที่จะได้รับการยกตนให้พ้นจากฐานะเดิมและเป็นผู้ควรแก่การเคารพบูชาคือ (๑) ย่อมเป็นการยกตนให้พ้นจากฐานะเดิม นั่นคือ แม้จะเป็นเพียงทาส หรือกรรมกร แต่เมื่อบวชเป็นบรรพชิตแล้วแม้แต่ผู้นำประเทศยังต้องให้ความเคารพ ในฐานะของสมณะผู้ออกบวชเพื่อความหลุดพ้นจากกิเลส ไม่ว่าจะบวชระยะสั้น หรือบวชตลอดชีวิตก็ตาม และ (๒) ย่อมเป็นผู้ควรแก่การเคารพบูชา ด้วยการกราบไหว้ ลูกต้อนรับ เชื้อเชิญให้นั่ง บำรุงด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเกศขบิหาร (ยารักษาโรคและเครื่องยา) และการจัดการรักษา ปกป้อง คุ้มครองอย่างชอบธรรมในฐานะของสมณะผู้ออกบวชเพื่อความหลุดพ้นจากกิเลสไม่ว่าจะบวชระยะสั้น หรือบวชตลอดชีวิตก็ตาม^๕

ผลของการออกบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งเรียกว่าลาภสักการะที่กล่าวมานี้เป็นผลที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบัน ซึ่งไม่ว่าใครเมื่อบวชเข้ามาแล้วย่อมได้ตามสิ่งที่กล่าวมานี้เหมือนกัน ไม่น่าก็น้อย แต่ไม่ว่าอย่างไรผลที่ได้รับนี้ ถึงแม้ว่าจะไม่ใช่คุณค่าแท้ของการเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาเถรวาท แต่ก็เป็นที่พอชักนำหรือจูงใจให้มีผู้มาบวชในพระพุทธศาสนาเถรวาทเพิ่มมากขึ้น และต้องมีสักคนที่จะสามารถเข้าถึงซึ่งคุณค่าแท่ว่าคือพระนิพพาน อันเป็นเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา

^๔ ที.ม. (ไทย)๑๐/๑๕๕/๑๐๔.

^๕ พระภิกษุวชิรญาณ(เผด็จ ทตฺตชีโว), เรื่อง พระแท้ ผู้สร้างสันตภาพโลก, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (ปทุมธานี : บริษัท รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๕๗๗)จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๑๖๒.

๔.๒ คุณค่าในมิติของศีล

คุณค่าในมิติของศีลแบ่งประเด็นศึกษาเป็น ๒ ประเด็น ได้แก่ ด้านการปฏิบัติตนเอง และด้านเกี่ยวข้องกับสังคม ดังนี้

๔.๒.๑ ด้านการปฏิบัติตนเอง

๑) ทางกาย ในสมัยพุทธกาลดำรงชีวิตอยู่ด้วยความสันโดษโดยการมีจีวรพอกุ้มกาย และบิณฑบาตพ้อ้อมท้อง^๖ เพื่อมุ่งประโยชน์เกื้อกูลสรรพสัตว์^๗ กระทำตนเองให้เป็นผู้เรียบง่าย เดินทางจาริกไปเรื่อยๆ บางครั้งก็หยุดกับที่เพื่อพักผ่อน ซึ่งที่ใช้สำหรับพักผ่อนนั้นพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตไว้ให้ใช้สำหรับภาวานา เช่น พักอาศัยอยู่ในเสนาสนะเจียบสงัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชฎ ที่แจ้ง ลมฟาง และหลังกลับจากบิณฑบาตฉันอาหารเสร็จแล้วก็นั่งสมาธิ^๘ และภายใต้กรอบอันเป็นกฎระเบียบหลักใช้ในการดำรงชีวิต คือ (๑) ต้องเป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่า วางทณหาธุระและศัสตราวุธ มีความละอาย มีความเอ็นดู มุ่งประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์ (๒) ต้องเป็นผู้เว้นขาดจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ รับเอาแต่ของที่เขาให้ มุ่งหวังแต่ของที่เขาให้ ไม่เป็นขโมย (๓) ต้องเป็นผู้ เว้นห่างไกลจากเมถุนธรรมอันเป็นกิจของชาวบ้าน^๙ ภายหลังต่อมาภิกษุผู้ปฏิบัติได้อย่างสมบูรณ์ก็หยุดอยู่กับที่แล้วตั้งเป็นสำนักพัฒนาการมาเป็นสถานที่สำหรับการศึกษาเล่าเรียน ไม่ว่าจะเป็นในด้านปริยัติ ปฏิบัติ และท้ายสุดคือ ปฏิเวธ

หลักการปฏิบัติตนเองทางกาย (๑) ภิกษุต้องเป็นผู้เว้นจากการฆ่า เพราะสิ่งมีชีวิตทุกชีวิตล้วนรักชีวิตของตน วัตรปฏิบัติของผู้รักษาศีลอันหมายถึงความดีงาม จึงเป็นสิ่งที่จำเป็นต้องเว้นจากการฆ่า เพราะการฆ่าจะทำให้เจ้าของชีวิตที่ถูกฆ่านั้นลำบาก เป็นการกระทำที่เบียดเบียนผู้อื่น และชีวิตของภิกษุผู้ออกบวช และแสวงหาสัจจะธรรมอันดีงามต้องเป็นผู้ไม่เบียดเบียนผู้อื่น (๒) ภิกษุต้องเป็นผู้เว้นขาดจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ นั้นหมายถึงเป็นผู้ลัทธิขโมย การกระทำของการเป็นผู้ลัทธิขโมยนั้นเป็นการกระทำที่ทุจริตซึ่งไม่ชอบด้วยกฎหมายบ้านเมือง เป็น

^๖ คุรยละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๕/๒๑๕/๓๓.

^๗ คุรยละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๕/๒๑๕/๓๔.

^๘ คุรยละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๕/๒๑๖/๓๓.

^๙ ที.สี. (ไทย) ๕/๑๕๔/๖๕.

การกระทำของพวกโจร และผู้ที่เป็ณภิกษุออกบวชเพื่อแสวงหาโมกขธรรม จึงเป็นผู้ไม่ควรเลยที่จะลักขโมยสิ่งของผู้อื่น (๓) ต้องเป็นผู้ เว้นห่างไกลจากเมถุนธรรมอันเป็นกิจของชาวบ้าน ผู้บำเพ็ญประพฤติพรหมจรรย์เพื่อขัดเกลادنเองให้เป็นผู้บริสุทธิ์จากอาสวะกิเลส ต้องพยายามออกห่างจากเมถุนธรรม เพราะการเสพเมถุนธรรมนั้นจะทำให้จิตใจเศร้าหมองและจะนำมาซึ่งบ่วงอันได้แก่ ครอบครัว บุตร หลาน ฯลฯ เป็นเหตุทำให้การปฏิบัติธรรมเพื่อมรรคผลนิพพานเป็นไปได้ยาก การปฏิบัติทางกายนี้แสดงให้เห็นถึงคุณค่าของการเป็นภิกษุ คือ ชีวิตของภิกษุนั้นดำรงชีวิตอย่างเรียบง่าย พัฒนาตนเองให้เป็นผู้บริบูรณ์บรรลุเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา และเพื่ออนุเคราะห์เกื้อกูลต่อสังคม ถ้ายทอดคุณงามความดีที่ผ่านการขัดเกลادنเองเพื่อมุ่งพัฒนาสังคมให้งาม โดยการตั้งสำนักเพื่อใช้สำหรับศึกษาเล่าเรียนหลักธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

๒) ทางวาจา หากกล่าวถึงการใช้ชีวิตของมนุษย์ ก็เป็นที่ทราบกันดีว่า มนุษย์นั้นต้องอาศัยอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มหรือเรียกว่าสังคม ในการอยู่อาศัยแบบนี้ก็ต้องมีการสนทนาปรึกษากัน และตามวิสัยของปุณชนผู้หวังผลประโยชน์ก็ต้องทำทุกวิถีทางที่จะได้สิ่งที่ตนเองต้องการมาครอง จึงทำให้บางคนถึงกับต้องสรรหาคำพูดที่มากมายเพื่อให้คนอื่นนั้นเชื่อตนและบางครั้งก็ต้องบาดหมางทะเลาะวิวาทกัน^{๑๑} ด้วยคำพูดเพราะบุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้พูดเท็จ คือ อยู่ในสภา อยู่ในบริษัท อยู่ท่ามกลางหมู่ญาติอยู่ท่ามกลางหมู่ทหาร หรืออยู่ท่ามกลางราชสำนัก ถูกเขาอ้างเป็นพยานซักถามว่า ‘ท่านรู้สิ่งใด จงกล่าวสิ่งนั้น’ บุรุษนั้นไม่รู้ก็กล่าวว่า ‘รู้’ หรือรู้ก็กล่าวว่า ‘ไม่รู้’ ไม่เห็นก็กล่าวว่า ‘เห็น’ หรือเห็นก็กล่าวว่า ‘ไม่เห็น’ กล่าวเท็จทั้งที่รู้เพราะตนเป็นเหตุบ้าง เพราะบุคคลอื่นเป็นเหตุบ้าง เพราะเหตุคือเห็นแก่อำมิสเล็กน้อยบ้างเป็นผู้พูดส่อเสียด คือ ฟังความฝ่ายนี้แล้วไปบอกฝ่ายโน้นเพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือฟังความฝ่ายโน้นแล้วมาบอกฝ่ายนี้เพื่อทำลายฝ่ายโน้นยุยงคนที่สามัคคีกัน ส่งเสริมคนที่แตกแยกกัน ชื่นชมยินดี เพลิดเพลินต่อผู้ที่แตกแยกกัน พูดแต่ถ้อยคำที่ก่อความแตกแยกกันเป็นผู้พูดคำหยาบ คือ พูดแต่คำหยาบคาย กล่าวแข็ง เผ็ดร้อนหยาบคายร้ายกาจแก่ผู้อื่น กระทบกระแทงผู้อื่น โกลัถ์ต่อความโกรธไม่เป็นไปเพื่อสมาธิเป็นผู้พูดเพื่อเจ้อ คือ พูดไม่ถูกเวลา พูดคำที่ไม่จริง พูดคำที่ไม่อิงประโยชน์ พูดไม่อิงธรรม พูดไม่อิงวินัย พูดคำที่ไม่มีหลักฐานไม่มีที่อ้างอิง ไม่

^{๑๑}ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๑/๕๐.

มีที่กำหนด ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ โดยไม่เหมาะสมแก่เวลา^{๑๑} สำหรับภิกษุในพระพุทธศาสนานั้นพระพุทธเจ้าทรงวางกฎเกณฑ์การพูดให้เป็นระเบียบปฏิบัติว่าภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดเท็จ คือ พูดแต่คำสัตย์ ดำรงความสัตย์ มีถ้อยคำเป็นหลัก เชื่อถือได้ ไม่หลอกลวงชาวโลก ภิกษุละ เว้นขาดจากคำส่อเสียด คือ ฟังความจากฝ่ายนี้แล้ว ไม่ไปบอกฝ่ายโน้นเพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือฟังความฝ่ายโน้นแล้วไม่มาบอกฝ่ายนี้เพื่อทำลายฝ่ายโน้น สมานคนที่แตกกัน ส่งเสริมคน ที่ปรองดองกัน ชื่นชมยินดีผลิตเพลินต่อผู้ที่สามัคคีกัน พูดแต่ถ้อยคำที่สร้างสรรค์ความสามัคคีภิกษุละ เว้นขาดจากคำหยาบ คือ พูดแต่คำไม่มีโทษ ไพเราะ น่ารัก จับใจ เป็นคำของชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่พอใจภิกษุละ เว้นขาดจากคำเพ้อเจ้อ คือ พูดถูกเวลา พูดคำจริงพูดอิงประโยชน์ พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย พูดคำที่มีหลักฐาน มีที่อ้างอิง มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์ เหมาะแก่เวลา^{๑๒} และเป็นผู้พูดถูกกาล พูดคำจริง พูดคำอ่อนหวาน พูดคำประกอบด้วยประโยชน์พูดด้วยเมตตาจิต^{๑๓}และหลักเกณฑ์ในการพูด ที่พระพุทธองค์ทรงวางไว้มีชื่อเรียกว่า สัมมาวาจา^{๑๔}

หลักการปฏิบัติทางวาจา (๑) ภิกษุต้องเป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดเท็จ เพราะการพูดเท็จนั้นแสดงให้เห็นถึงความเจตนาที่จะหลอกลวงเพื่อจะได้สิ่งที่ปรารถนา การพูดโกหกจะทำให้เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น เช่นเมื่อพูดว่าตนเองมีฤทธิ์โดยที่ไม่มี พูดไปเพื่อให้คนศรัทธา พ่ายที่สุดเมื่อความจริงปรากฏว่าตนไม่มีฤทธิ์อย่างทีกล่าวผู้ที่เคยศรัทธาก็อ้อมที่จะหมดศรัทธาไป และก็ผิดตามหลักพระวินัยคือ ปาราชิก นั้นหมายถึงขาดจากการเป็นภิกษุ (๒) เว้นขาดจากคำส่อเสียด การพูดคำส่อเสียดนั้น เป็นการทำลายซึ่งผู้อื่นคือ ทำให้ผู้คนที่รักใคร่กันต้องเกลียดไม่ชอบกัน อันเป็นเหตุนำมาซึ่งความโกรธแค้นสร้างความพยายามทออาฆาตอันไม่รู้จบ (๓) เว้นขาดจากคำหยาบ ในโลกนี้ไม่มีมนุษย์คนใดที่จะชอบผู้พูดจาหยาบคาย การพูดคำหยาบนั้นจะทำให้เป็นผู้ไม่มีใครรักใคร่ชอบพอ และเป็นผู้มากด้วยความเกลียดชัง เพราะในโลกนี้มนุษย์ทั้งหลายพึงชอบคำพูดที่ไพเราะอ่อนหวาน อันแสดงออกถึงความเป็นผู้มีกิริยามารยาทที่ดีงาม ควรแก่การเป็น

^{๑๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๐/๔๗๔.

^{๑๒} ที.ที. (ไทย) ๕/๑๕๔/๖๕-๖๖.

^{๑๓} อ.ปญจก(ไทย)๒๒/๑๕๘/๓๓๘.

^{๑๔} คุราละเอียคใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๓๕/๑๒๖.

ภิกษุ (๔) เว้นขาดจากคำเพื่อเจือ การพูดคำเพื่อเจือเป็นการพูดที่ไม่มีประโยชน์เลื่อนลอยเสียเวลา และไม่น่าฟัง ในการพูดเช่นนี้เรียกว่าเป็นการพูดที่เสียเวลาและเหนื่อยเปล่า (๕) เป็นผู้พูดถูกกาล พูดคำจริง พูดคำอ่อนหวาน พูดคำประกอบด้วยประโยชน์พูดด้วยเมตตาจิต การพูดเช่นนี้เป็นการพูดที่ผู้คนทั้งหลายพึงปรารถนา ฟังแล้วได้ธรรมรสซึ่งมีเนื้อหาสาระอันซาบซึ้งและสะท้อนใจ

๓) ทางใจ เรื่องราวของจิตใจมนุษย์นั้นเป็นสิ่งที่อยู่ภายใน สำหรับจิตใจของผู้ที่ยังเป็นปุถุชนเมื่อยังไม่ถึงขั้นที่เป็นพระอรหันต์ จิตใจของผู้คนเหล่านั้นก็ต้องตกภายใต้อำนาจของกิเลส และเมื่อมนุษย์ถูกกิเลสครอบงำแล้ว จิตใจก็จะแกว่งไปตามอำนาจของกิเลส ไม่สามารถทรงตัวอยู่ในความนิ่งสงบได้^{๕๕} ด้วยเหตุนี้บุคคลบางคนจึงเป็นผู้เพ่งเล็งอยากได้ของเขา คือ เพ่งเล็งอยากได้ทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นว่า ‘ทำอะไร ทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นจะพึงเป็นของเรา’ เป็นผู้มีจิตพยาบาท คือ มีจิตคิดร้ายว่า ‘ขอสัตว์เหล่านั้นจงถูกฆ่าจงถูกทำลาย จงขาดสูญ จงพินาศไป หรืออย่าได้มี’ เป็นมิจฉาทิฐิ คือ มีความเห็นวิปริตว่า ‘ทานที่ให้แล้วไม่มีผลอภัยที่บูชาแล้วไม่มีผล การเช่นสรวงไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วก็ไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มีคุณบิดาไม่มีคุณ โอปปาติกสัตว์ไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง ก็ไม่มีในโลก’^{๕๖} เมื่อปุถุชนกระทำในสิ่งที่ใจของตนปรารถนาก็จะได้รับโทษคือ หลังจากที่ได้ตายไปแล้วจะได้ไปเกิดในทุคติภูมิดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ว่า “เป็นสตรีก็ตาม เป็นบุรุษก็ตาม เป็นผู้มักโกรธ มากด้วยความคับแค้น ถูกผู้อื่นว่ากล่าว แม้เล็กน้อยก็ขัดใจ โกรธ พยาบาท ปองร้าย แสดงความโกรธความปองร้ายและโทษเล็กน้อยให้ปรากฏ เพราะกรรมนั้นที่เขาให้บริบูรณ์ยึดมั่นไว้อย่างนั้น หลังจากตายแล้ว เขาจึงไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก หลังจากตายแล้ว ถ้าไม่ไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ในที่ใดๆ เขาก็จะเป็นผู้มีวิพรรณธรรม”^{๕๗} อย่างไรก็ตาม หากปุถุชนนั้นมีผู้แนะนำสั่งสอน ก็เป็นไปได้ที่จะไม่ประพฤติดังที่กล่าวมานี้ สำหรับผู้ที่จะสามารถแนะนำสั่งสอนหรือชี้

^{๕๕} ธรรมปราโมทย์, *คู่มือพระแท้*, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๘), หน้า ๑๕๗.

^{๕๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๐/๔๗๕.

^{๕๗} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๕๒/๓๕๑-๓๕๒.

แนวทางให้กับปณฺธุชนเหล่านั้นได้ ต้องเป็นผู้ที่ศึกษาหลักธรรมได้อย่างรู้แจ้งและเห็นจริง ในทางพระพุทธศาสนานั้น ผู้ที่รู้แจ้งเห็นจริงก็เห็นจะเป็นคือ พระพุทธเจ้า และเหล่าภิกษุผู้เป็นพระอรหฺณสาวก เพราะภิกษุผู้พัฒนาตนแล้ว ย่อมมองเห็นสิ่งต่าง ๆ รอบด้านตามความเป็นจริง เห็นตามความเป็นจริง การเห็นการรับรู้ของท่าน ไม่เหมือนความรู้ความเห็นของปณฺธุชนทั่วไป ปณฺธุชนทั้งหลายรับรู้อารมณ์ใดก็จะติดอยู่ที่ความชอบใจหรือไม่ชอบใจเท่านั้น แต่ภิกษุผู้พัฒนาตนแล้วรู้เห็นตามความเป็นจริง จิตใจของท่านพ้นจากอำนาจครอบงำของกิเลส^{๑๘} ละอภิชฌา(ความเพ่งเล็งอยากได้สิ่งของของผู้อื่น)ในโลก มีใจปราศจากอภิชฌาอยู่ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอภิชฌา ละความมุงร้ายคือพยาบาท มีจิตไม่พยาบาท มุงประโยชน์เกื้อกูลสรรพสัตว์อยู่ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากความมุงร้ายคือ พยาบาท ละถีนมิทฺธะ(ความหดูและและความเชื่องซึม) ปราศจากถีนมิทฺธะกำหนดแสงสว่าง มีสติสัมปชัญญะอยู่ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากถีนมิทฺธะ ละอุทฺธัจจกุกกุจจะ(ความฟุ้งซ่านและความรำคาญใจ) เป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่าน มีจิตสงบอยู่ภายใน ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอุทฺธัจจกุกกุจจะ ละวิจิกิฉา(ความลังเลสงสัย) ข้ามวิจิกิฉาได้แล้ว ไม่มีวิจิกิฉาในกุศลธรรมอยู่ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากวิจิกิฉา^{๑๙} ภิกษุเป็นผู้ละได้แล้วซึ่งกิเลสอันเป็นเครื่องร้อยรัดและทำให้จิตใจเศร้าหมอง จิตใจของภิกษุนั้นจึงมีแต่ความสุขไม่มีความทุกข์เกิดขึ้นในจิตใจอีกหรืออาจกล่าวได้ว่าไม่เป็นโรคทางใจ^{๒๐} ดำรงชีวิตอยู่ในโลกด้วยความผาสุกเพราะเป็นผู้ที่ดำรงชีวิตอยู่ด้วยความมีเมตตาทางใจ^{๒๑} แม้จะละสังขารไปจากโลกนี้ ก็จะเข้าไปสู่พระนิพพาน

หลักการปฏิบัติทางใจ จิตใจที่ตกอยู่ภายใต้อำนาจของกิเลส ย่อมทำให้จิตนั้นไม่สงบนำไปสู่ความเป็นผู้มีความโลภ ความโกรธ และความหดูหลง ทำให้จิตใจนั้นคิดร้าย อาฆาตพยาบาท ปองร้ายผู้อื่น ฯลฯ เมื่อเหตุการณ์เหล่านี้เกิดขึ้นกับผู้ใดภายหลังจากความตายผู้นั้นก็จะได้รับความทุกข์ใจ และไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เมื่อกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ในที่ใด ๆ ผู้นั้นก็จะเป็นผู้มีผิวพรรณทรมานไม่สวยงาม อันว่าความทุกข์และความสุขนั้นเกิดที่ใจ เพราะฉะนั้น

^{๑๘} สมิตฺธิพล เนตรนิมิต, “ภาพลักษณ์ของพระสงฆ์ในอริยวินัย : วิธีชีวิตและบทบาทของพระสงฆ์”, รายงานวิจัย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), หน้า ๒๐๑.

^{๑๙} ม.มู (ไทย) ๑๒/๔๒๕/๔๕๘.

^{๒๐} ดูรายละเอียดใน อ.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๑๕๓/๒๑๓.

^{๒๑} ดูรายละเอียดใน วิ.ม.(ไทย) ๕/๔๖๖๓๕๓.

การเป็นผู้มีจิตเมตตา และมีจิตใจที่งดงามจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นต่อการเป็นภิกษุเพื่อนำไปสู่ความสงบอันเกิดจากการปฏิบัติทางใจ

๔.๒.๑ ด้านเกี่ยวข้องกับสังคม

๑) เป็นที่พึงทางใจ ชีวิตของภิกษุคือชีวิตที่ต้องปฏิบัติตนศึกษาในเรื่องสังฆะธรรมความจริงของธรรมชาติ เมื่อภิกษุรู้จักซึ่งในหลักธรรมเข้าใจและปฏิบัติได้ ภิกษุนั้นจึงจะเป็นที่พึงทางจิตใจของมนุษย์ เพราะภิกษุนั้นอาศัยธรรมเป็นที่พึ่งที่พระพุทธรองค์ทรงบัญญัติไว้ จึงเป็นผู้ที่ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี และเป็นเนื่อนานุญอันยอดเยี่ยมของโลก เพราะภิกษุนั้นเป็นผู้ปราศจากราคะ ปราศจากโทสะ ปราศจากโมหะในรูปที่พึงรู้แจ้งทางตา มีจิตสงบภายใน ประพฤติสมำเสมอทางกาย ทางวาจา และทางใจ^{๒๒} ภิกษุนั้นต้องอาศัยกฎเกณฑ์ในการปฏิบัติตนเองให้เป็นไปและคู่ควรแก่การต่าง ๆ หลักธรรมนั้นพระอานนท์ได้เป็นผู้ไขปัญหาแก่พราหมณ์ที่ชื่อว่า วัสสการพราหมณ์ เป็นหลักธรรมที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้มีชื่อว่า“ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส” มีอยู่ ๑๐ ประการ คือ^{๒๓} (๑) เป็นผู้มึนคิด ดำรงด้วยการสังวรในปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจารย์และโคจรอยู่ มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย (๒) เป็นพหูสูต ทรงสุตะ สังสมสุตะ เป็นผู้ได้ฟังมาซึ่งธรรมทั้งหลายที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน ทรงจำไว้ได้ คล่องปาก ขึ้นใจ แทงตลอดดีด้วยทักขิ (๓) เป็นผู้สันโดษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลาณปัจฉัย เกสัชบริวาร (๔) เป็นผู้ได้มาน ๔ อันมีในจิต เป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันตามความปรารถนาได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก (๕) แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวแสดงเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนแสดงเป็นคนเดียวก็ได้ แสดงให้ปรากฏหรือให้หายไปก็ได้ ทะลุฝากำแพง ภูเขาไปได้ไม่ติดขัดเหมือนไปในที่ว่างก็ได้ ผุดขึ้นหรือต่ำลงในแผ่นดินเหมือนไปในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำโดยที่น้ำไม่แยกเหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้ นั่งขัดสมาธิเหาะไปในอากาศเหมือนนกบินไปได้ ใช้ฝ่ามือลูบคลำดวงจันทร์ดวงอาทิตย์อันมีฤทธานุภาพมาก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปจนถึงพรหมโลกก็ได้ (๖) ได้ยินเสียง ๒ ชนิด คือ เสียงทิพย์ และเสียงมนุษย์ ทั้งที่อยู่ไกลและใกล้ด้วยหูทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือ

^{๒๒}ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๓๖/๔๕๖.

^{๒๓}ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๘๒/๘๕-๘๒.

มนุษย์ (๗) กำหนดรู้จิตของสัตว์อื่นด้วยจิตของตน คือ จิตมีราคะก็รู้ชัดว่า จิตมีราคะ หรือจิตปราศจากราคะก็รู้ชัดว่า จิตปราศจากราคะ จิตมีโทสะก็รู้ชัดว่า จิตมีโทสะ หรือจิตปราศจากโทสะก็รู้ชัดว่า จิตปราศจากโทสะ จิตมีโมหะก็รู้ชัดว่า จิตมีโมหะ จิตหลุดรู้ชัดว่า จิตหลุด หรือจิตพ้นชานรู้ชัดว่า จิตพ้นชาน จิตเป็นมหัคคตะก็รู้ชัดว่า จิตเป็นมหัคคตะ หรือจิตไม่เป็นมหัคคตะก็รู้ชัดว่า จิตไม่เป็นมหัคคตะ จิตมจิตอื่นยิ่งกว่าก็รู้ชัดว่า จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า หรือจิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่าก็รู้ชัดว่า จิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า จิตเป็นสมาธิก็รู้ชัดว่า จิตเป็นสมาธิ หรือจิตไม่เป็นสมาธิก็รู้ชัดว่า จิตไม่เป็นสมาธิ จิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ชัดว่า จิตหลุดพ้นแล้ว หรือจิตไม่หลุดพ้นแล้วก็รู้ชัดว่า จิตไม่หลุดพ้นแล้ว (๘) ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง ๓ ชาติบ้าง ๔ ชาติบ้าง ๕ ชาติบ้าง ๑๐ ชาติบ้าง ๒๐ ชาติบ้าง ๓๐ ชาติบ้าง ๔๐ ชาติบ้าง ๕๐ ชาติบ้าง ๑๐๐ ชาติบ้าง ๑,๐๐๐ ชาติบ้าง ๑๐๐,๐๐๐ ชาติบ้าง ตลอดสังวัฏฏกัปเป็นอันมากบ้าง ตลอดวิวัฏฏกัปเป็นอันมากบ้าง ตลอดสังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัปเป็นอันมากบ้าง ว่า ในภพโน้นเรามีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุตจากภพนั้นจึงมาเกิดในภพนี้ เระระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ พร้อมทั้งลักษณะทั่วไป และชีวประวัติอย่างนี้ (๙) เห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยคาทิพย์อันบริสุทธิ์เหมือนมนุษย์รู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม(๑๐) ทำให้แจ้งเพราะรู้ยิ่งเองซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป จึงเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน

ชีวิตของชาวบ้านโดยทั่วไปธรรมชาติของมนุษย์ปุถุชน เมื่อได้รับข้อมูลต่าง ๆ ที่ผ่านเข้ามาทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และเป็นข้อมูลที่ตรงกับสิ่งที่ตนอยากหรือชอบ ก็จะคิดอยากหรือคิดชอบขึ้นมาทันที ในทางตรงกันข้าม การรับข้อมูลที่ตรงกับสิ่งที่ตนไม่ชอบหรือไม่ชอบ ก็จะคิดไม่ชอบหรือไม่ชอบขึ้นมาทันที ความอยากและไม่อยาก จะผลักดันให้มนุษย์ดำเนินชีวิตอยู่ได้ยาวนานและปลอดภัย เช่น อยากมีสุขภาพดี อยากมีชีวิตอยู่อย่างปลอดภัย อยากมีทรัพย์สมบัติ อยากช่วยผู้อื่นให้พ้นทุกข์ ไม่อยากเหน็ดเหนื่อย ไม่อยากขาดทุน ไม่อยากเครียด ไม่อยากเจ็บป่วย เป็นต้น ขณะที่คิดอยากหรือไม่อยากเพียงเล็กน้อย น้อย ๆ นั้น ความทุกข์จะเกิดขึ้น^{๒๔}และเมื่อมนุษย์ทั้งหลายพบเจอกับปัญหา ความหวาดกลัวหรือความทุกข์ ผู้คนทั้งหลายเหล่านั้นก็ต้อง

^{๒๔}พระมหาวันต์พร อภิชาตโร, เรือนจำหัวใจ, (กรุงเทพมหานคร : อาทรการพิมพ์ เขตภาษีเจริญ, ๒๕๕๔), หน้า ๓๗.

คืนรณแสวงหาหรือค้นหาทางออกให้กับตนเอง บางคนสู้ไม่ไหวก็ต้องแสดงอาการยอมแพ้ หมอบกราบ อ้อนวอนบูชา แล้วแต่คนที่ตลาดที่สุดที่เห็นว่าจะต้องทำ ตามที่ตนนึกว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือผีเหล่านั้นจะพอใจ^{๒๕}

เมื่อภิกษุนั้นกระทำตนฝึกฝนให้ได้ตามหลักที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้ ภิกษุนั้นจึงเป็นแบบอย่างที่ดีงามของความคุณธรรมช่วยเหลือเกื้อกูลและสามารถจรโลงสังคมให้สงบสุข ช่วยแนะนำหาทางออกเมื่อชุมชนสังคมเจอปัญหา ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าภิกษุเป็นผู้ที่จะช่วยวางรากฐานอันดีงามและเป็นที่พึ่งทางใจให้กับสังคมได้

๒) เป็นผู้ชี้ทางสว่างแห่งปัญญา สำหรับผู้ที่ยังเป็นปุถุชนจะมีสิ่งหนึ่งในจิตใจและเป็นสิ่งที่ทำให้ผู้นั้น ยังคงเวียนว่ายตายเกิดและทำในสิ่งที่เรียกว่าบาปหรืออาจกล่าวได้ว่าเขาผู้นั้นเป็นผู้เสื่อมจากกุศลธรรม^{๒๖} ซึ่งสิ่งนั้นก็คือ อกุศลมูล(รากเหง้าของอกุศล) ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ อันได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ^{๒๗} โลภะจัดเป็นอกุศลมูล กรรมที่บุคคลผู้มีโลภะทำทางกาย วาจา และใจจัดเป็นอกุศลกรรม แม้กรรมของบุคคลผู้มีโลภะ ถูกโลภะครอบงำ มีจิตถูกโลภะกลุ้มรุมก่อนทุกซ์ให้เกิดขึ้นแก่ผู้อื่นด้วยเรื่องที่ไม่จริง ด้วยการเบียดเบียน จองจำ ให้เสียทรัพย์ ดิเสียน หรือขบไล่ โดยอวดอ้างว่า “เรามีกำลัง ทรงพลัง” ก็จัดเป็นอกุศลกรรมบาปอกุศลธรรมจำนวนมากเหล่านี้ที่เกิดจากโลภะ มีโลภะเป็นเหตุ มีโลภะเป็นแดนเกิด มีโลภะเป็นปัจจัยย่อมเกิดมีแก่บุคคลผู้มีโลภะ โทสะจัดเป็นอกุศลมูล กรรมที่บุคคลผู้มีโทสะทำทางกาย วาจา และใจจัดเป็นอกุศลกรรม แม้กรรมของบุคคลผู้มีโทสะ ถูกโทสะครอบงำ มีจิตถูกโทสะกลุ้มรุมก่อนทุกซ์ให้เกิดขึ้นแก่ผู้อื่นด้วยเรื่องที่ไม่จริง ด้วยการเบียดเบียน จองจำ ให้เสียทรัพย์ ดิเสียน หรือขบไล่ โดยอวดอ้างว่า “เรามีกำลัง ทรงพลัง” ก็จัดเป็นอกุศลกรรมบาปอกุศลธรรมจำนวนมากเหล่านี้ที่เกิดจากโทสะ มีโทสะเป็นเหตุ มีโทสะเป็นแดนเกิดมีโทสะเป็นปัจจัยย่อมเกิดมีแก่บุคคลผู้มีโทสะ โมหะจัดเป็นอกุศลมูล กรรมที่บุคคลผู้มีโมหะทำทางกาย วาจา และใจจัดเป็นอกุศลกรรม แม้กรรมของบุคคลผู้มีโมหะ ถูกโมหะครอบงำ มีจิตถูกโมหะกลุ้มรุมก่อนทุกซ์ให้เกิดขึ้นแก่ผู้อื่นด้วยเรื่องที่ไม่จริง ด้วยการเบียดเบียน จองจำ ให้เสีย

^{๒๕} พุทธศาสนิกฯ, **คู่มือมนุษย**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๐๑), หน้า ๑.

^{๒๖} ฎรายละเอียดใน อ.จกุก (ไทย)๒๒/๖๒/๕๖๖.

^{๒๗} อ.ทกุก (ไทย) ๒๐/๓๐/๒๓๕.

ทรัพย์ศึเดียน หรือขับไล่ โดยอวดอ้างว่า “เรามีกำลัง ทรงพลัง” ก็จัดเป็นอกุศลกรรมบาป อกุศลธรรมจำนวนมากเหล่านี้เกิดจากโมหะ มีโมหะเป็นเหตุ มีโมหะเป็นแดนเกิดมีโมหะเป็น ปัจจัยย่อมเกิดมีแก่ผู้บุคคลผู้มีโมหะ เมื่ออกุศลมูลเกิดเต็มทีและปิดกั้นกุศลธรรม จึงทำให้บุคคล เหล่านั้นทำสิ่งที่เรียกว่าบาปกรรมเวียนว่ายตายเกิดไม่จบสิ้น พระศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้ารู้เห็น วาระจิตหรือพฤติกรรมทางจิตของบุคคลเหล่านั้นพระองค์จึงทรงอุปมาบุคคลนั้นว่าบุคคลเหล่านั้น ไว้ ๔ จำพวกคือ^{๒๔} ๑. บุคคลผู้มีมืดมาและมีมืดไป ๒. บุคคลผู้มีมืดมาแต่สว่างไป ๓. บุคคลผู้สว่างมา แต่มืดไป ๔. บุคคลผู้สว่างมาและสว่างไป (๑) บุคคลผู้มีมืดมาและมีมืดไป เป็นอย่างไรคือ บุคคลบางคนในโลกนี้เกิดในตระกูลต่ำ คือ ตระกูลจันทาล ตระกูลช่างसान ตระกูล นายพราน ตระกูลช่างรถ หรือตระกูลคนเทษยะ เป็นตระกูลยากจน มีข้าว น้ำและสิ่งของ เครื่องใช้น้อย เป็นไปอย่างฝืดเคือง เป็นแหล่งที่หาของกินและเครื่องนุ่งห่มได้ยาก และเขามี ผิวพรรณหม่นหมอง ไม่น่าดู ต่ำเตี้ยมีความเจ็บป่วยมาก ตาบอด เป็นง่อย เป็นคนกระจอก หรือเป็นโรคอัมพาตมักไม่ได้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีป และเขายังประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต หลังจากตาย แล้วจะไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรกอุปมาเหมือนบุรุษไปจากความมืดสู่ความมืดมืด หรือไปจากความมืดมัวสู่ความมืดมัว หรือไปจากสายเลือดชั่วสู่สายเลือดชั่ว แม้ฉันใด มหาบพิตร ตถาคตกล่าวว่า บุคคลนี้มีอุปมาขณานั้น บุคคลผู้มีมืดมาและมีมืดไป เป็นอย่างนี้แล (๒) บุคคลผู้มีมืดมาแต่สว่างไป เป็นอย่างไรคือ บุคคลบางคนในโลกนี้เกิดในตระกูลต่ำ คือ ตระกูลจันทาล ตระกูลช่างसान ตระกูลนายพราน ตระกูลช่างรถ หรือตระกูลคนเทษยะ เป็นตระกูลยากจน มีข้าว น้ำและสิ่งของเครื่องใช้น้อย เป็นไปอย่างฝืดเคือง เป็นแหล่งที่หา ของกินและเครื่องนุ่งห่มได้ยาก และเขามีผิวพรรณหม่นหมอง ไม่น่าดู ต่ำเตี้ยมีความเจ็บป่วย มาก ตาบอด เป็นง่อย เป็นคนกระจอก หรือเป็นโรคอัมพาตมักไม่ได้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีป แต่เขาประพฤติกาย สุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์อุปมาเหมือนบุรุษขึ้น จากแผ่นดินสู่บัลลังก์ หรือขึ้นจากบัลลังก์สู่หลังม้า หรือขึ้นจากหลังม้าสู่คอช้าง หรือขึ้นจาก คอช้างสู่ปราสาท แม้ฉันใด มหาบพิตร ตถาคตกล่าวว่า บุคคลนี้มีอุปมาขณานั้น บุคคลผู้

^{๒๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๒/๑๖๑-๑๖๓.

มีดมาแต่สว่างไป เป็นอย่างนี้แล (๓) บุคคลผู้สว่างมาแต่มืดไป เป็นอย่างไรคือ บุคคลบางคนในโลกนี้เกิดในตระกูลสูง คือ ตระกูลขัตติยมหาศาล ตระกูลพราหมณ์มหาศาล หรือตระกูลคหบดีมหาศาล เป็นตระกูลมั่งคั่ง มีทรัพย์มากมีโภคะมาก มีทองและเงินมาก มีเครื่องใช้ที่น่าปลื้มใจมากมาย มีทรัพย์และธัญชาติมากมาย และเขามีรูปงาม น่าดู น่าเลื่อมใส มีผิวพรรณผ่องย้งนั้ก ได้ข้าว น้ำฝ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีป แต่เขาประพฤติกายทุจริต วิจิทุจริต มโนทุจริต หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุกติวินิบัติ นรก อุปมาเหมือนบุรุษลงจากปราสาทสู่ค่อช้าง หรือลงจากค่อช้างสู่หลังม้า หรือลงจากหลังม้าสู่บัลลังก์ หรือลงจากบัลลังก์สู่พื้นดิน หรือลงจากพื้นดินเข้าสู่ที่มืดแม้นั้นใด มหาบพิตร ตลาคตกล้าว่า บุคคลนี้มีอุปไมยฉั้นนั้ บุคคลผู้สว่างมาแต่มืดไป เป็นอย่างนี้แล (๔) บุคคลผู้สว่างมาและสว่างไป เป็นอย่างไรคือ บุคคลบางคนในโลกนี้เกิดในตระกูลสูง คือ ตระกูลขัตติยมหาศาล ตระกูลพราหมณ์มหาศาล หรือตระกูลคหบดีมหาศาล เป็นตระกูลมั่งคั่ง มีทรัพย์มากมีโภคะมาก มีทองและเงินมาก มีเครื่องใช้ที่น่าปลื้มใจมากมาย มีทรัพย์และธัญชาติมากมาย และเขามีรูปงาม น่าดู น่าเลื่อมใส มีผิวพรรณผ่องย้งนั้ก ได้ข้าว น้ำฝ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีป และเขาก็ประพฤติกายสุจริต วิจิสุจริต มโนสุจริต หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ อุปมาเหมือนบุรุษก้าวไปด้วยดีจากบัลลังก์สู่บัลลังก์ หรือก้าวไปด้วยดีจากหลังม้าสู่หลังม้า หรือก้าวไปด้วยดีจากค่อช้างสู่ค่อช้าง หรือก้าวไปด้วยดีจากปราสาทสู่ปราสาท แม้นั้นใด มหาบพิตร ตลาคตกล้าว่า บุคคลนี้มีอุปไมยฉั้นนั้ บุคคลผู้สว่างมาและสว่างไป เป็นอย่างนี้แล

จากพระพุทธพจน์ดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นว่า แม้ว่าคนรวยหรือคนจนหากยังเป็นปุถุชนอยู่ก็ถือได้ว่ายังกงกระทำผิดหรือประพฤติผิดทางกาย วาจา และทางใจอยู่ และการที่บุคคลเหล่านั้นยังประพฤติกายทุจริต วิจิทุจริต และมโนทุจริตอยู่ด้วยเหตุฉั้นนั้จึงเป็นผู้ที่ยังมีคอบอดอยู่ แต่หากมีผู้มาชี้ทางสว่างให้ บุคคลเหล่านั้นก็จะพบหนทางแห่งความสว่างไม่หลงทางดังจะเห็นได้จากผู้ที่ได้ฟังธรรมจากพระศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วเกิดความศรัทธาเลื่อมใสได้เปล่งวาจาขึ้นมาว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระภายิตของพระผู้มีพระภาคช้ดเจนไพเราะย้งนั้ก ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระภายิตของพระผู้มีพระภาคช้ดเจนไพเราะย้งนั้ก พระผู้มีพระภาคทรงประกาศธรรม

แจ่มแจ้งโดยประการต่าง ๆ เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปในที่มืดด้วยตั้งใจว่า ‘คนมีตาดีจักเห็นรูปได้’^{๒๙}

จะเห็นได้ว่าในครั้งอดีตผู้ที่ชี้หนทางสว่างได้ก็มีพระพุทธเจ้าผู้เป็นศาสดาเอกของโลก และเหล่าพระสาวกที่ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ และปฏิบัติตรงหลักคำสอน ที่เป็นผู้ชี้หนทางสว่างให้แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย แต่ในปัจจุบันพระพุทธเจ้านั้นพระองค์ทรงปรินิพพานไปแล้ว จึงไม่สามารถจะชี้หนทางสว่างให้แก่ผู้คนที่ทั้งหลายได้อีก อย่างไรก็ตามแม้พระพุทธองค์จะทรงปรินิพพานไปพระองค์ก็ยังทรงหลงเหลือเหล่าพระสาวกที่จะคอยทำหน้าที่ชี้ทางสว่างให้กับเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายโดยความเชื่อว่าจะมีผู้รู้ธรรมได้ดังจะเห็นได้จากที่พระพุทธองค์ทรงส่งพระสาวกไปประกาศพระศาสนาว่า “ภิกษุทั้งหลายเราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้พวกเราก็จักพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ ภิกษุทั้งหลายพวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลกเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ อย่าไปโดยทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุดจงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน สัตว์ทั้งหลายที่มีธุลีในดาน้อย มีอยู่ ย่อมเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรม จักมีผู้รู้ธรรม ภิกษุทั้งหลาย แม้เราก็จักไปยังตำบลอรุเวลาเสนาณคมเพื่อแสดงธรรม”^{๓๐}

ในการที่พระพุทธองค์ทรงส่งพระสาวกไปประกาศพระศาสนาให้ครั้งนี้ ชี้ให้เห็นว่าภิกษุนั้นเป็นกองกำลังสำคัญที่จะช่วยให้การเผยแผ่พระศาสนา และยังเป็นผู้ช่วยนำประโยชน์สุขมาสู่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เมื่อมีผู้รู้ได้ฟังธรรมแล้วเกิดความเข้าใจดังนั้นก็เชื่อว่าเป็นผู้ที่ไม่มีติดบอด เพราะสิ่งที่ทำให้ผู้คนทั้งหลายเป็นผู้มีติดบอดนั้นก็คือกิเลสหรือสิ่งที่ทำให้จิตใจเศร้าหมอง หากผู้ใดได้อยู่ใกล้หรือได้ฟังธรรมจากภิกษุ ผู้นั้นก็มีโอกาสที่จะพบหนทางแห่งแสงสว่างและได้อยู่ใกล้ชิดกับพระพุทธองค์ ดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า^{๓๑} ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นเรา

^{๒๙} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๕๕/๑๖๒-๑๖๓.

^{๓๐} วิ.ม.(ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^{๓๑} คุราลละเอียคใน ส.ขมฐ.(ไทย) ๑๗/๘๗/๑๕๕.

ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม ความจริงเมื่อเห็นธรรมก็ชื่อว่าเห็นเรา เมื่อเห็นเราก็นับว่าเห็นธรรม

๔.๓ คุณค่าในมิติของจิตใจ

ภิกษุในพระพุทธศาสนานี้ เมื่อเป็นผู้ปฏิบัติดีทางกายภาพแล้ว แต่ก็ยังไม่ครบถ้วนสมบูรณ์เพื่อจะให้ครบถ้วนสมบูรณ์จะต้องทำอีกสิ่งหนึ่งเพิ่มเติมด้วยนั่นคือ การปฏิบัติดีทางจิต สำหรับจิตของภิกษุที่พระพุทธเจ้าพึงประสงค์นั้นคือ^{๓๒} จิตที่เป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลส ปราศจากความเศร้าหมอง ไม่หวั่นไหว หลุดพ้นจาก กามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะเป็นจิตที่ตั้งอยู่ในกุศลอยู่อย่างสุขสบายและไม่เป็นโรคทางใจ^{๓๓} เป็นผู้ที่มีความมักน้อย มีจิตที่ไม่คับแค้น ไม่ทำความชั่ว ไม่วิงวุ่น ไม่ขวนขวาย เพื่อให้คนอื่นรู้จัก เพียงเพื่อให้ได้ซึ่งลาภสักการะและชื่อเสียง มีความอดทนต่อความหนาว ความร้อน ความหิวกระหาย อดทนต่อการถูกเหยียดหยาม ขู่หลม แดงและสัตว์เลื้อยคลานทั้งหลายรบกวน อดทนต่อถ้อยคำหยาบคายร้ายแรงต่าง ๆ เป็นผู้มี ความอดทนอดกลั้นเวทนาทั้งหลายอันมีในร่างกายที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นทุกข์ กล้าแข็ง เจ็บปวด เฝ้ารอด ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ เป็นต้น อีกทั้งยังเป็นผู้ละนิวรณ์ ๕^{๓๔} อันได้แก่ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ และวิจิกิจฉาเป็นผู้ปราศจากกามและอกุศลธรรม เป็นผู้ประกอบไปด้วยองค์แห่งฌานทั้ง ๔ คือ การเข้าปฐมฌาน การเข้าทุติยฌาน การเข้าตติยฌาน และการเข้าถึงซึ่ง จตุตถฌาน มีจิตที่ละได้แล้วซึ่ง ความวิตก วิจารณ์ ปิฎิ อุเบกขา ความสุขและความทุกข์เป็นจิตที่ประกอบด้วยความเพียรกำหนดอย่างหนักจึงทำให้ความสุขเกิดขึ้น^{๓๕} และเป็นจิตที่ไม่ยึดมั่นถือมั่น^{๓๖} เมื่อจิตทำได้เช่นนี้แล้วจิตนั้นจึงจะได้ชื่อว่าควรแก่การใช้งานและมีประโยชน์มาก^{๓๗}

จิตของมนุษย์เดิมทีเป็นจิตที่บริสุทธิ์ แต่เพราะกิเลสที่จรเข้ามาใกล้จึงทำให้จิตเดิมที บริสุทธิ์นั้นเศร้าหมอง และเป็นตั้งอาศัยของอกุศลทำให้เป็นโรคทางใจ คือ ความทุกข์ใจอันเกิดจาก (๑) จิตใจอยากได้สิ่งของผู้อื่น (๒) จิตใจมุ่งร้ายต่อผู้อื่น (๓) จิตหุน่เศร้าซึม (๔) จิตใจ

^{๓๒}ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๕/๒๖.

^{๓๓}ดูรายละเอียดใน อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๕๗/๒๑๗-๒๑๘.

^{๓๔}ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๗๖/๘๑.

^{๓๕}ดูรายละเอียดใน อ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๓๐/๖.

^{๓๖}ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๗๒/๗๗.

^{๓๗}ดูรายละเอียดใน อ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๘/๕.

ฟุ้งซ่านและรำคาญใจ (๕) เกิดความล่งเลงสัยในกุศลธรรม แต่ภิกษุผู้ปฏิบัติตนเองขัดเกลาจิตใจ อยู่สามารถชำระ ความเป็นผู้มีจิตใจอยากได้สิ่งของผู้อื่น มีจิตใจมุ่งร้ายต่อผู้อื่น มีจิตหุน่เหวี่ยง มีจิตใจฟุ้งซ่านและรำคาญใจ ชำระความล่งเลงสัยในกุศลธรรม เป็นผู้มีจิตที่ละได้ ซึ่ง ความวิตก วิจารณ์ ปิติ อุเบกขา ความสุขและความทุกข์ ภิกษุนั้นจึงเป็นผู้ปราศจากกิเลสและมีจิตใจที่บริสุทธิ์ไม่เศร้าหมอง หายป่วยจากอาการโรคทางใจ

๔.๔ คุณค่าในมิติของปัญญา

ทุกชีวิตในโลกใบนี้เมื่อได้ถือกำเนิดมา สิ่งที่ต้องตามมาและต้องพบเจอด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น นั่นก็คือ ความทุกข์^{๓๔} อันได้แก่ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ประสพกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากของอันเป็นที่รัก การไม่ได้สิ่งที่ต้องการปรารถนา ซึ่งสาเหตุของปัญหาเหล่านี้ก็คือ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา สิ่งเหล่านี้คือตัวที่คอยยึดเหนี่ยวสัตว์โลกทั้งหลายให้วนเวียนอยู่ในวัฏฏสงสาร หรืออาจเรียกสิ่งเหล่านี้ว่า “กิเลส” แม้ผู้ที่เป็ภิกษุก็เช่นกัน หากยังข้องแวะกับสิ่งเหล่านี้ก็จะถือว่ายังไม่ใช่ภิกษุ ดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ที่สุด ๒ อย่างนี้ บรรพชิตไม่พึงเสพ คือ (๑) กามสุขขัลลิกานุโยคในกามทั้งหลาย (การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุขในกามทั้งหลาย) เป็นธรรมอันทราม เป็นของชาวบ้าน เป็นของปฤชชน ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ (๒) อตตกิลมณานุโยค (การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตนเอง) เป็นทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ สาเหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะว่าชนเหล่านั้นยังไม่มีปัญญอันยิ่งที่รู้แจ้งแทงตลอดแห่งธรรม จึงต้องยังวนเวียนอยู่ ดังนั้นลักษณะภายในของภิกษุจึงเป็นสิ่งที่สำคัญและลักษณะภายในของภิกษุนั้น ก็คือ “ปัญญา” เมื่อภิกษุในพระพุทธศาสนานี้เป็นผู้ประกอบไปด้วยศีลที่สมบูรณ์และสมาธิอันแน่วแน่แล้วอีกประการที่สำคัญที่สุดก็คือ ภิกษุนั้นจะต้องเป็นผู้มีปัญญอันชอบ คิดอย่างถูกต้องและมีเหตุผลตามหลักของ โยนิโสมนสิการ เพราะโยนิโสมนสิการนี้ คือ การรู้ที่จะทำให้อาสาจะให้สิ้นไป^{๓๕} และถือเอาหรือยกจิตใจนั้นขึ้นสู่ความเป็นพระอริยะเป็นผู้ไม่กลับมาเกิดอีก^{๓๖} และเป็นผู้รู้แจ้งใน

^{๓๔}ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔/๒๑.

^{๓๕}ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕/๑๘.

^{๓๖}มหาเถรสมาคม, *มิลินทปัญหา*, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๕๑.

อริยสัจ ๔ อันได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค ครอบถ้วนลึกซึ้งอย่างสมบูรณ์ เรียกว่าเป็นผู้รู้ใน “กิจ ๓ และ อาการ ๑๒”^{๔๑} และเป็นผู้เข้าใจใน ปฏิจตสมุปบาทโดยอนุโลมและปฏิโลม^{๔๒} โดยพิจารณาอย่างนี้ (๑) ปฏิจตสมุปบาทโดยอนุโลม เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยสังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัยวิญญาณจึงมี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยนามรูปจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัยสพายตนะจึงมี เพราะสพายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัยเวทนาจึงมี เพราะเวทนาเป็นปัจจัยตัณหาจึงมี เพราะตัณหาเป็นปัจจัยอุปทานจึงมี เพราะอุปทานเป็นปัจจัยภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัยชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัยชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาสจึงมี (๒) ปฏิจตสมุปบาทโดยปฏิโลม เพราะอวิชชาดับไม่เหลือด้วย วิชาละสังขารจึงดับ เพราะสังขารดับวิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับนามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับสพายตนะจึงดับ เพราะสพายตนะดับผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับเวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับอุปทานจึงดับ เพราะอุปทานดับภพจึงดับ เพราะภพดับชาติจึงดับ เพราะชาติดับชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาสจึงดับ และเป็นผู้มีปัญญารู้จักพิจารณาและเข้าใจในขั้นทั้ง ๕ โดยเห็นว่า รูป เป็นอนัตตา เวทนาเป็นอนัตตา สัญญาเป็นอนัตตา สังขารเป็นอนัตตา และวิญญาณเป็นอนัตตา^{๔๓} อีกทั้งยังเป็นผู้รู้ว่า สิ่งใดเป็นคุณและสิ่งใดที่เป็นโทษ^{๔๔} คือ (๑) สิ่งที่เป็นคุณ สภาพที่สุขโสมนัสสาสัยรูปเกิดขึ้น สภาพที่สุขโสมนัสสาสัยเวทนาเกิดขึ้น สภาพที่สุขโสมนัสสาสัยสัญญาเกิดขึ้น สภาพที่สุขโสมนัสสาสัยสังขารเกิดขึ้น สภาพที่สุขโสมนัสสาสัยวิญญาณเกิดขึ้น (๒) สิ่งที่เป็นโทษ สภาพที่รูปไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความผันแปรเป็นธรรมดา สภาพเวทนาไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความผันแปรเป็นธรรมดา สภาพสัญญาไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความผันแปรเป็นธรรมดา สภาพสังขารไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความผันแปรเป็นธรรมดาและอีกอย่างก็คือ ปัญญานี้มีลักษณะที่ตัดรอนหรือตัดให้ขาด และโอภาส^{๔๕} กล่าวคือมีความรู้สามารถที่จะทำลายกิเลสหรืออวิชชาไม่ให้กำเริบขึ้นมาอีกได้

^{๔๑} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๖/๒๔.

^{๔๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓/๕-๖.

^{๔๓} คูรายละเอียดยใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๘๓/๑๐๐.

^{๔๔} คูรายละเอียดยใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๘๘/๑๐๐-๑๐๑.

^{๔๕} มหาเถรสมาคม, มลทินปัญหา, หน้า ๖๑.

ชีวิตของสรรพสัตว์ทั้งหลายวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏ อันมีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตายที่ไม่รู้จักจบสิ้น นั้นเป็นเพราะไม่เข้าใจกฎเกณฑ์ของชีวิตจึงทำให้ตกอยู่ภายใต้เงื้อมมือของไตรลักษณ์ อันได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา หากแต่สรรพสัตว์ทั้งหลายเป็นผู้ประกอบด้วยปัญญา ก็จะสามารถข้ามพ้นความเวียนว่ายตายเกิดและเข้าสู่พระนิพพานได้ สำหรับผู้ที่มีโอกาสเข้ามาเป็นสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ากล่าวคือเป็นภิกษุ ข่อมเป็นผู้มีโอกาสมาก เพราะกรอบระเบียบวินัยที่พระพุทธองค์ทรงวางไว้ นั่นคือหนทางที่จะนำไปสู่การเกิดปัญญารู้แจ้งแทงตลอดในพระสัทธรรมได้